

ALQUILERES DE LA ROPERÍA CASA INSA DE VALENCIA PARA LAS FIESTAS DE MOROS Y CRISTIANOS DURANTE LA SEGUNDA MITAD DEL SIGLO XIX: ALCOY, BANYERES DE MARIOLA, BOCAIRENT, CAUDETE, COCENTAINA, MURO, ONIL, ONTINYENT Y SAX.

RENTAL BUSINESS OPERATIONS OF CASA INSA HIRE CLOTHES SHOP IN THE CITY OF VALENCIA FOR THE FESTIVITIES OF MOORS AND CHRISTIANS DURING THE SECOND HALF OF THE XIX CENTURY: ALCOY, BANYERES DE MARIOLA, BOCAIRENT, CAUDETE, COCENTAINA, MURO, ONIL, ONTINYENT AND SAX.

Alfonso Jordá Carbonell
Licenciado en Historia
alfonsojordacarbonell@gmail.com

Josep Maria Segura Martí
Licenciado en Historia
jmsegura@alcoi.org

RESUMEN:

En este artículo se dan a conocer y se analizan antiguos contratos de alquiler de indumentaria para las fiestas de Moros y Cristianos de municipios de las comarcas alicantinas y valencianas del área geográfica en la que se originaron este tipo de festividades patronales.

Los libros de registro analizados comprenden el período de 1854 a 1898 y proceden del fondo documental de la ropería Casa Insa de Valencia (empresa activa desde finales del siglo XVIII y hasta 1980), actualmente depositado en el Museu Valencià d'Etnologia, con el que es posible analizar la evolución de las fiestas valencianas y conocer muchas de sus singularidades.

Los contratos de alquiler de Casa Insa suponen una fuente de información para mejorar el conocimiento sobre las ropas y los complementos que utilizaron algunos cargos o personajes festeros durante la segunda mitad del siglo XIX.

PALABRAS CLAVE:

Fiesta de Moros y Cristianos, Indumentaria, Contratos de alquiler, Segunda mitad del siglo XIX, Alcoy, Banyeres de Mariola, Bocairent, Caudete, Cocentaina, Muro, Onil, Ontinyent y Sax.

ABSTRACT:

In this paper we disclose and analyse some old rental contracts dealing with Medieval costumes for the Festivities of Moors and Christians held in several towns in the lands of Alicante and Valencia, within the area where this kind of historical re-enactment pageant festivals originated.

The register books analysed range from 1854 to 1898 and belong to the documentation archives of the Casa Insa Hire Clothes Shop in the city of Valencia (a business firm with an active commercial life since the XVIII century up to 1980), whose holdings are currently kept in the care of the Museu Valencià d'Etnologia (The Valencian Ethnological Museum), where it is possible to study the evolution of the Valencian festivities and also get to know many of its singularities.

The rental contracts of the said Casa Insa represent a source of information which help us improve our knowledge regarding clothes and clothing accessories used by some very important characters in the Fiesta, playing the part of Medieval war dignitaries, during the second half of the XIX century.

KEY WORDS:

Moors and Christians Festivities, Medieval Costumes, Rental Contracts, Second Half of XIX Century, Alcoy, Banyeres de Mariola, Bocairent, Caudete, Cocentaina, Muro, Onil, Ontinyent, Sax.

SUMARIO:

Lloguers de la roberia Casa Insa de València per a les festes de Moros y Cristians	pág. 13
El rober Casa Insa de València	pág. 13
Els llibres de registre	pág. 13

LLOGUERS DE LA ROBERIA CASA INSA DE VALÈNCIA PER A LES FESTES DE MOROS I CRISTIANS DURANT LA SEGONA MEITAT DEL SEGLE XIX: ALCOI, BANYERES DE MARIOLA, BOCAIRENT, CAUDETE, COCENTAINA, MURO, ONIL, ONTINYENT I SAX.

En aquest treball s'analitza la documentació relativa a contractes de lloguer de robes i d'altres complements per a les festes de Moros i Cristians de municipis com Alcoi, Banyeres de Mariola, Bocairent, Cabdet (Caudete), Cocentaina, Muro de l'Alcoi, Onil, Ontinyent i Sax. Aquests contractes que ara són objecte d'anàlisi comprenen el període de 1854 a 1898, i el fons documental prové de la roberia Casa Insa de València, actualment depositat al Museu Valencià d'Etnologia¹.

Part d'aquesta documentació, concretament la referida a les poblacions d'Alcoi² i Muro de l'Alcoi³, va estar motiu d'estudi i publicació, així com també s'ha publicat un contracte de lloguer que inclou al voltant d'un centenar de "trages" per a Benissa, que es van fer servir per a un cavalcada de l'any 1885 amb motiu de la celebració del centenari de la Puríssima Xiqueta⁴.

EL ROBER CASA INSA DE VALÈNCIA

En 2010 la Diputació de València va acceptar la donació del llegat Casa Insa-Carmen Ferrés, integrat per una extensa col·lecció d'indumentària festiva, teatral, tradicional, militar i religiosa, que ha passat a formar part del Museu Valencià d'Etnologia. Ubicada al carrer Baix de València, Casa Insa fou una botiga de lloguer i venda de roba, adreços, armes, complements, etc., per a les festivitats religioses, danses processionals, cavalcades, carnivals,

teatres, balls, etc. i confeccionava indumentària tradicional. Documentada des de finals del segle XVIII, i aleshores regentada pel senyor Gimeno Márquez, Casa Insa fou adquirida en 1865 per un dels seus dependents (oriünd d'Ontinyent), oncle besavi de la senyora Carmen Ferrés, la seua última propietària. L'any 1889 el taller i la botiga van traslladar el seu domicili a un palau pairal del segle XVIII, situat al mateix carrer Baix, lloc on aquest rober va cessar la seua activitat durant la dècada de 1980⁵.

El fons d'aquest llegat, a més de les peces d'indumentària, comprén abundant documentació de l'empresa: informes, factures, llibres de registre de lloguers, fotografies, etc., que permeten analitzar l'evolució de Casa Insa i de les festes valencianes, entre les quals els Moros i Cristians assoleixen un protagonisme destacat.

ELS LLIBRES DE REGISTRE

Els llibres de registre tenen una estructura de dietari al qual quedava anotada la descripció de les robes i els complements que es llogaven, el valor o preu en què s'ajustava (en rals de billó), les dades de la persona que llogava (nom, població i domicili). En determinats casos, si el llogater no era veí de València, es consignava també el nom d'una persona de la ciutat que el coneixia, el qual li feia d'avalador; i en altres casos consta el nom de l'ordinari o empleat de l'empresa de transport de viatgers i/o mercaderies que feia el servei entre València i determinades poblacions, i que era l'encarregat d'arreglar i tornar els elements llogats. Així es documenta als lloguers per a les festes de Muro, entre els anys 1858 i 1865, dels quals s'encarregava un tal Nadal l'ordinari. Per a Cabdet, un contracte de lloguer del 2-09-1858 el signa l'ordinari Juan José Esteve.

1. Hem d'agradir a la direcció i el personal del Museu Valencià d'Etnologia l'accés a la consulta documental d'aquest fons arxivístic.

2. JORDÁ CARBONELL, A. i SEGURA MARTÍ, J. M. "Indumentària de lloguer per a la Festa de Moros i Cristians d'Alcoi (1ª part). Alferes i capitans de la segona meitat del segle XIX". *Alcoy. Revista de la Fiesta de Moros y Cristianos*, Alcoi, 2014.

JORDÁ CARBONELL, A. i SEGURA MARTÍ, J. M. "Indumentària de lloguer per a la Festa de Moros i Cristians d'Alcoi (2ª part). Alguns càrrecs i esquadres de la primera meitat del segle XX". *Alcoy. Revista de la Fiesta de Moros y Cristianos*, Alcoi, 2015.

3. PASCUAL GISBERT, J. J. "El lloguer de trages a la roberia Casa Insa de València: Una nova aportació a les festes de Moros i Cristians de Muro (I)". *Revista Festes de Moros i Cristians*, Muro, 2015.

PASCUAL GISBERT, J. J. "El lloguer de trages a la roberia Casa Insa de València: Una nova aportació a les festes de Moros i Cristians de Muro (II)". *Revista Festes de Moros i Cristians*, Muro, 2016.

4. SEGURA MARTÍ, J.M. i CRESPO MAS, T. "Reconstruint 'las grandes y extraordinarias fiestas' del bicentenari del patronatge de la Puríssima Xiqueta a Benissa (27 i 28 d'abril del 1884)". *Festes Patronals Puríssima Xiqueta*. Benissa, 2014.

5. *Informe sobre el legado de Casa Insa y un posible museo de la indumentaria y los disfraces*. Consell Valencià de Cultura. Gener, 2011. <http://cvc.gva.es/archivos/385.pdf>

Nota biogràfica:

Alfonso Jordá Carbonell (Alcoi, 1955) és mestre i Llicenciat en Geografia i Història per la Universitat d'Alacant. Ha sigut professor en Elx, Ibi i Alcoi, finalitzant la seua carrera docent en l'I.E.S. Andreu Sempere (Alcoi). Cronista Oficial i Assessor Històric de l'Associació de Sant Jordi d'Alcoi (1995-2010). Autor de publicacions, especialment de la Festa de Moros i Cristians d'Alcoi i la seua història i dels moviments obrers en la ciutat al segle XIX.

Nota biogràfica:

Josep Maria Segura Martí (Alcoi, 1954) és Llicenciat en Història (Universitat d'Alacant). Conservador tècnic i director del Museu Arqueològic Municipal Camilo Visedo Moltó d'Alcoi. Autor de catàlegs i estudis d'arqueologia (art rupestre i cultura ibèrica), patrimoni històric (castells, taulelleria devocional, etc.) i patrimoni etnogràfic (deposits de neu). Membre fundador del Centre Alcoià d'Estudis Històrics i Arqueològics. Cronista Oficial i Assessor Històric de l'Associació de Sant Jordi d'Alcoi (1989-1995).

Imatge superior: Un dels dissenys "a la antigua" llogat l'any 1858 per a les festes d'Alcoi.

Davall: Composició hipotètica de la vestimenta de l'Alferes de la filà Chano (Alcoi), de l'any 1859. Il·lustracions de Juan Climent Miró.

Moltes de les anotacions constatades al llibre més antic, que s'inicia el 1854, utilitzen la fórmula següent: "Me obligo con el Sr. Gimeno a devolver las prendas que a continuación se expresan con obligación de reponerlas en caso de extraviarse o deteriorarse por el alquiler de ciento diez reales de vellón."; i també "He recibido del Sr. Gimeno las prendas [...]". Al final de l'anotació, de vegades, s'hi consigna el nom i, fins i tot, la signatura del llogater, aspecte aquest que ens indica que la persona es desplaçava fins a València per a triar el vestit i formalitzar-ne el lloguer.

En algun cas en el contracte s'indica la data màxima de devolució de les peces llogades, i també hem trobat dos contractes de lloguer per a Cocentaina, dels anys 1856 i 1858, en què es fa una advertència a possibles desperfectes en les peces de roba per motiu de fer foc i de disparar.

El personatge que tenia el càrrec d'Alferes o Bandera solia incorporar a la seua indumentària una banda. Les mencions a aquest distintiu les trobem als següents documents: Alcoi, 1862: "una banda, las medias y el calzado eran de ellos."; Banyeres, 1884: "una banda encarnada"; i Muro, 1864: "banda azul". Una altra al·lusió directa la trobem en una anotació de lloguer per a

a Banyeres de Mariola (1884 i 1941), Cabdet (1860) i Muro (1850, 1858 i 1862). I també s'hi descriu la indumentària anomenada "a la antigua" (Antigua Española, Antigua Inglesa...), en contractes de lloguer de vestimenta per a Alcoi (1858), Bocairent (1858) i Muro (1857). L'únic lloguer per a les festes de Sax, de l'any 1885, correspon segurament a una indumentària cristiana: "1 pantalón y mangas cota malla, tonelete y coraza encarnado bordado y diadema; 1 falda cuerpo encarnado damascado; 1 cuerpo encarnado raso con llamas."

Un altre element que se solia llogar a Casa Insa era l'arma, generalment una espasa amb la seua beina i el cinyell. En algun cas la descripció ens informa de la tipologia de l'espasa: "espada de barca" (Alcoi, 1855; Cabdet, 1858; Cocentaina, 1856; Onil, 1855), "espada de taza" (Cocentaina, 1858), denominacions que fan referència a la cassoleta de l'empunyadura de les espases del segle XVI i XVII. Normalment els càrrecs moros llogaven sabres, com es constata en els contractes per a Alcoi dels anys 1855, 1857 i 1858. Els turbants, els barrets i els cascs, apareixen descrits amb profusió de detalls.

Un complement que es llogava era el calçat, generalment les botes, i en algun cas les sandàlies, referides als documents com a "andalias", i fins i tot hi havia càrrecs que llogaven una barba.

Per no fer excessivament extensa l'exposició de les dades, hem consignat a la taula adjunta una transcripció parcial dels documents amb la informació bàsica de cadascun dels contractes de lloguer. No obstant això, seguidament es comenta alguna de les singularitats dels contractes de lloguer de les diferents poblacions.

Alcoi

Fins a nou contractes de lloguer ens informen de les robes i complements que amb tota probabilitat van fer servir determinats personatges festeres (alferes i capitans) dels anys 1855, 1857, 1858, 1859, 1862 i 1884, per a les festes de Moros i Cristians que Alcoi celebra en honor del seu patró sant Jordi. També hi ha dos lloguers de 1898 relatius a indumentària de llauradora per a xiquetes.

En el cas dels lloguers per a Alcoi, la recerca ha permès identificar la roba que aleshores portarien alguns càrrecs de les antigues comparses o filaes del Bàndol Cristià, com les Tomasines, els Estudiants, els Mariners i l'Antigua Española; i pel que fa al Bàndol Moro, per a l'any 1859 tenim la pràctica certesa que es tracta d'un lloguer fet per un càrrec fester de la filà 3.ª de Llana, és a dir, els Chano.

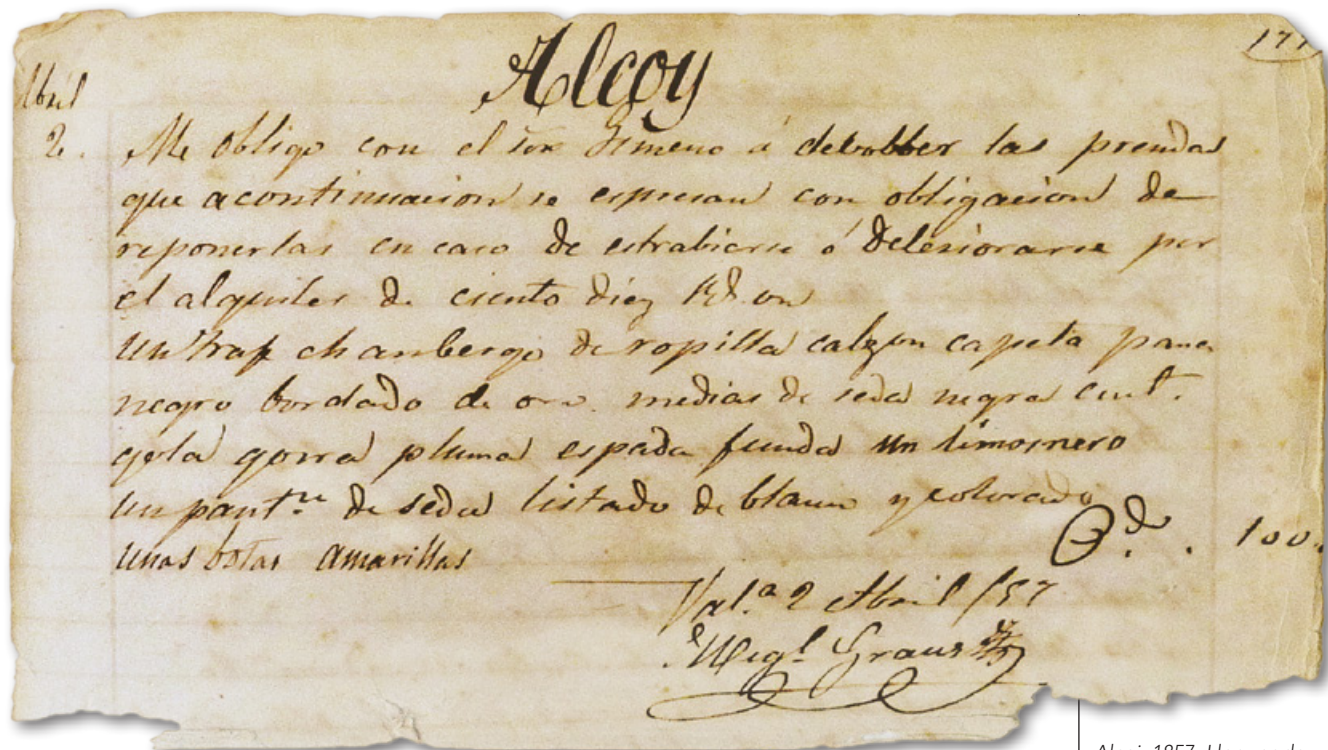
Es pot veure clarament que en molts casos no es tractava, com deia la creença popular, que la vestimenta dels Alferes i Capitans era el "tra-

Onil de l'any 1858: "Sr. Dn. Jaime Cortés fue encargado de la Bandera por 400 rl."

És força interessant trobar referències a dissenys molt antics o que actualment han desaparegut en les poblacions que celebren Moros i Cristians, com és el cas de les comparses de Romanos, dels quals hi ha contractes de lloguer per

CONTRACTES DE LLOGUER DE LA ROBERIA CASA INSA DE VALÈNCIA PER A LES FESTES DE MOROS I CRISTIANS			
DATA	LLOGATER	INDUMENTÀRIA I COMPLEMENTS LLOGATS	PREU r. b.
1855 abril	Alcoy Eduardo Abad [rubricado]	Un alquicel bayeta blanco, pantalón de moro lana, ajustador, tonelete velludillo bordado de oro, chal de seda, sable bueno, casco en turbante, cinturón, por el alquiler de ciento cuarenta rl.	140
1855 abril	Alcoy Juan Bautista García [rubricado] Plza. Arzobispo, 6	Un traje de chamberga de ropilla pana en randas, calzón, capeta id, botas estezadas, cinturón, espada de barca y funda, gola, gorra pluma fina, por el alquiler de --- 160.	160
1857 2 abril	Alcoy Miguel Graus [rubricado]	Un traje chambergo de ropilla, calzón, capeta pana negro bordado de oro, medias de seda negras, cinturón, gola, gorra plumas, espada funda, un limosnero, un pantalón de seda listado de blanco y colorado, unas botas amarillas.	100
1857 16 abril	Alcoy Vicente Pérez	Un traje de moro de pantalón, ajustador, armilla, chal, turbante, alquicel, capotillo, dos plumas blancas buenas, un sable en cinturón de charol, una barba.- 100. Un alfanje, alquiler.- 24.	100 24
1858 15 abril	Alcoy Marceliano Miró [rubricado]	Pantalón campanas, casaca, sombrero con desmayo, sable con cinturón y peto encarnado. Por el alquiler del traje 160. ---- 140.	140
1858	Alcoy	Dos trajes a la antigua. El uno negro de pana nuevo, el otro encarnado de los mancebos los dos bordados, sombreros de seda, botas blancas, cinturonas espadas, limosneros, gorgueras.	320
1859 18 abril	Alcoy Bautista Botí [rubricado]	Un traje de Moro pantalón napolitano en agremán, ajustador negro velludillo, armilla pana carmesí en agremán, alquicel chal, tres plumas finas turbante, barba.	160
1862	Alcoy Miguel Rumbeu	Dos trajes a la federica de casacas ala de velludillo, la una con dos puntillas guarnecida y la otra con una, chalecos de figurón el uno blanco bordado de plata fina y el otro nuevo de raso color con puntillas de plata falsa. Corbatas blancas de lana bordadas. Sombreros aferrados de panilla con puntillas y fleco dorado, dos espadines. Una banda, las medias y calzado eran de ellos.	320
1884 22 abril	Alcoy Santiago Pérez Matarredona Calle de S. Miguel nº 11, piso 1º	1 traje de guerrero moro; pantalón, mangas capucha cota malla buena rayada, dalmática velludillo azul bordado con recorte blanco, chal bueno de seda, alquicel blanco franela con medias lunas y alfanje con cordón, espuelas y brazaletes.	240
1884 18 abril	Bañeras (sic) Asislo Company Murillo 13, barbero de la calle del Empedrado	Un traje romano de coraza con escata negra, tonelete azul, pantalón cota malla, capucha y mangas, manta encarnada bordada, casco romano, cinturón encarnado. Un traje terciopelo negro de pantalón ropilla y capeta, gorra y casco con jarrito, pluma, medias rayadas y dos espadas, cinturón negro y funda para las espadas. Un cofre pequeño con llave. Una banda encarnada.	200
1858 2 febrero	Bocayrent (sic) Fiestas de S. Blas	Tres trajes a la antigua de hombre con corazas de alama y trasas (sic) de terciopelo, sin botas. Dos trajes a la antigua de niño 4 duros (80 r. b.) c/u trajes hombre. 55 r. b. trajes niño.	80 55
1858 2 septiembre	Caudete Juan José Esteve (ordinario) ¿	Un traje de guerrero de armadura de cota malla de pantalón, brazos, capucha, blusa de velludillo bordada de oro, cinturón, manoplas, guantes, espada de barca buena, funda, casco celada charro, dos plumas finas. 32 barbas. Casco en celada y charro y capucha de terciopelo y piel.	120 traje guerrero 32 barbas 14 casco
1860 agosto	Caudete Pepe el de Pepica	Un traje de romano bueno, coraza, calzón de malla, mangas ídem, casco con cuatro plumas, gorguera, tonelete verde.	200
1856 12 agosto	Coceitaina (sic) Dña. Paula Romero	Armadura completa, pantalón, brazos y capucha, blusa verde, cinturón, casco celada y punta, manoplas, guantes, espada de barca buena y barba.	100
1858 7 agosto	Cocentayna (sic) Vicente Andrés	Una coraza negra con adornos alama de oro y tonelete azul con fleco y patillas, manto de cúbica bordado en oro, pantalón de carne y corpeto, casco en cimera, espada de taza, sandalias, un cordón de seda.	160
1857 Día de la Virgen de los Desamparados	Muro	Un traje a la antigua de coraza de alama, mangas de velludillo, pantalón listado azul, blusa de terciopelo, capa a la antigua, gorguera, gorra con dos plumas.	70
1858 4 mayo	Muro José Bono	Un traje Romano de andalias (sandalias), pantalón, corpeto de carne, coraza de escatas en tonelete azul y fleco de plata, manto de cúbica encarnado bordado de oro, estoque, casco en celada y punta en adornos, barba, romana esta es delita (¿), guantes y manoplas.	160
1858	Muro	Un traje de blusa verde de pana con greca bordada, pantalón de punto listado azul y blanco, botas blancas, manto romano con greca de seda, casco guerrero con punta y espada.	100

CONTRACTES DE LLOGUER DE LA ROBERIA CASA INSA DE VALÈNCIA PER A LES FESTES DE MOROS I CRISTIANS (continua)			
DATA	LLOGATER	INDUMENTÀRIA I COMPLEMENTS LLOGATS	PREU r. b.
1859 3 mayo	Muro	Una casaca paño azul entorchados finos, un par charreteras, un talín, una espada dorada, un pantalón colan (¿) blanco galón de oro, gola campanas de ule (sic), cordones, sombrero en dos picos y desmayo.	140
1860 19 mayo	Muro	Un traje de romano de coraza bordado con escata, pantalón y mangas de malla, manto romano de seda con greca y fleco, guantes blancos, cinturón, espada, casco con punta charro y llorón, tonelete verde con greca. Otro traje de blusa verde con greca, mangas de guerrero de ropa Italia, calzón listado de punto azul y blanco, botas blancas a la antigua, guantes de punto blanco, manto romano con greca de seda, casco con punta charet (¿) y llorón, cinturón y espada. Otro traje de granadero, casaca de paño azul, granadas de bronce a los faldones y al cuello, peto encarnado, calzón de punto, sombrero de jefe de estado mayor con llorón, calzas negras de ule (sic) y a parte botas blancas, charreteras de teniente, guantes blancos, espada y cinturón.	[no consta]
1862	Muro Nadal el Ordinario	Un traje de moro guerrero compuesto de malla y calzón ancho de moro el encarnado y blusa verde, manto romano de los Gefes (sic) del Grao (sic), turbante. Otro traje de romano de malla, coraza negra a medias lunas bordada, manto romano de los Gefes (sic) del Grao, otro manto verde de tafetán romano, casco con dorados y llorón bueno, espadín.	100 el traje de moro 160 (8 duros) el traje de romano
1864	Muro Nadal el Ordinario	Un traje de moro armilla negra, ajustador azul, calzón color hígado de toro bordado, chal a cuadros, alquicel de color con tiza blanca ajustado. Otro moro de malla y pantalón a medias lunas encarnado, dalmática morada con una greca y guarnecida de fleco, chal a cuadros, alquicel blanco, banda azul. Otro moro con malla, pantalón, mangas y capucha, otro pantalón encarnado de moro, coraza de romano con tonelete verde, manto romano de raso de los del Grao, cinturón, casco de moro, un pantalón de moro y una blusa negra de pana.	[no consta]
1865	Muro	Un traje de moro guerrero de pantalón de malla, magas y capucha y pantalón de moro bordado medias lunas, alquicel morado adornado con cinta, cinturón, chal y casco, túnica morada con greca y fleco. Otro moro de pantalón de malla, mangas y capucha y pantalón de moro encarnado bordado con estrellas, túnica con flecos, chal a cuadros, cinturón, alquicel blanco y caso ajustado: los dos trajes en una blusa negra. 200 r. Aparte para Nadal un pantalón encarnado de moro, una chaqueta de lana de moro y una armilla negra.	200
1884 6 mayo	Muro Soriano y Rafael Tortosa (Calle S. Salvador 21)	Sr. Soriano 1 traje blusa negro y encarnado y pantalones de oro y ropilla, capeta, pantalón punto encarnado, botas amarillas, gorra pluma y espada y cinturón de campaña. Rafael Tortosa 2 trajes moro, 2 pantalones, dos chals, 1 armilla negra y oro, 1 ajustador, 1 turbante, 1 alquicel blanco, 1 alfanje.	80 Soriano 140 Tortosa
1885 10 abril	Muro Rafael Tortosa	1 traje de Moro pantalón azul a medias lunas, ajustador corinto velludillo bordado - chal seda bueno, armilla negra bordado en oro en recorte encarnado y ropón verde pana bordado, turbante. Otro, pantalón miel, ajustador y armilla negra bordado en oro, chal seda bueno, alquicel blanco lana a medias lunas y turbante. Otro, pantalón encarnado, ajustador azul, armilla negra bordado en plata, chal seda bueno, alquicel en dos tiras encarnadas y turbante. 2 alfanjes con cordones.	400
1889 9 mayo	Muro Rafael Tortosa calle Gandía 42, piso 1º	Un traje moro seis piezas.	400
1855 18 abril	Onil Fco. Vila	Dos toneletes manga perdida bordados en oro con manga justal, pantalón listado, botas estezada, cinturón, espadas de barca y fundas, gorras plumas, limosneros.	260
1858 15 abril	Onil Jaime Cortés	Pantalón, zapatos y capucha cota malla.	40
1858	Onil Jaime Cortés	Encargado de la Bandera.	400
1854 21 agosto	Onteniente	2 trajes de pantalón, chaqueta y capucha de malla, blusa, cinturón, manoplas, casco con celada y punta. Espada moro, armadura completa, blusa, chal, alquicel, casco con fajas y punta, alfanje.	60
1885 20 enero	Sax José Bernabé Senabre	1 pantalón y mangas cota malla, tonelete y coraza encarnado bordado y diadema. 1 falda cuerpo encarnado damascado. 1 cuerpo encarnado raso con llamas.	50

Alcoi, 1857. Lloguer de Miguel Graus.

ge de la filà, però un poc més ric”, sinó que eren llogats o confeccionats especialment per donar riquesa i esplendor al càrrec fester.

Banyeres de Mariola

D'aquest poble, al XIX, només hi ha un lloguer de data 18 d'abril de 1884, la qual cosa quadraria perfectament en les dades de la celebració de les Festes de Banyeres de Mariola, dedicades a S. Jordi. No deixa de ser curiós que qui anotara l'encàrrec posara com a nom del poble “Bañeras” (les anotacions estan en castellà). La descripció dels dos “trages”, l'un de “romano” i l'altre de vellut negre, a més d'una “banda encarnada”, fa pensar en algun tipus de càrrec.

Bocairent

L'únic lloguer per a Bocairent està datat en 1858, el 2 de febrer, vespra de sant Blai: “Para las Fiestas Sn. Blas, tres trajes a la antigua de hombre de corazas de alama y trasas de terciopelo, sin botas, a cuatro duros cada uno. Y dos trajes a la antigua de niño en cincuenta y cinco rls. [...]”, sens dubte cal pensar que es tracta de la indumentària per a càrrecs festers i acompanyants, tal volta pertanyents a la comparsa Granaders, o bé a la comparsa Antigua Española, desapareguda i refundada en 1903 com filà Espanyoletos.

Caudete

Al segle XIX la Festa de Moros i Cristians també està a Caudete (Cabdet), encara que hi ha al-

guna discrepància sobre l'any d'origen, però de tota mena als dos documents de Casa Insa —un del 2 de setembre de 1858 i l'altre d'agost (no especifica el dia) de 1860— està clar que corresponen a la celebració de la Festa (del 6 al 10 de setembre per la Verge de Gràcia). En el primer document el llogater, possiblement l'ordinari Juan José Esteve declara: “Me obligo con el Sr. Gimeno (de Casa Insa) en devolverle las prendas que a continuación se expresa y en caso de extravío o deterioro a reponerlas a juicio de peritos por el alquilar.” Cal dir que aquest tipus de clàusula es repeteix bastant sovint i ho podem trobar, per exemple, en lloguers d'Alcoi, Cocentaina, Muro, Onil. Tots dos documents ens aporten la idea també de càrrecs festers: “Un traje de Guerrero de armadura de cota malla [...]” (1858), i “un traje de Romano bueno [...]”, la qual cosa solia ser normal, ja que no es llogaven “trages” si no hi havia un motiu especial.

Cocentaina

És evident que els dos lloguers són per a càrrecs festers i també està clar que són per a la Festa, ja que els lloguers es produeixen a agost, que és quan Cocentaina celebra la Festa a S. Hipòlit. Com a cosa notable cal destacar que de tots els lloguers de Casa Insa del segle XIX per a la Festa de Moros i Cristians, el lloguer de Cocentaina de 1856 és l'únic que està a nom d'una dona: Paula Romero. Però també és notable l'advertència que fa en eixe mateix document:

Banyeres

Asiselo Company Murillo nº 15
Barbero de la calle del Guaydrada
16 Abril 1884.

1 traje romano de coraza un manta negra touleto azul
pantalón esta malla capucha y mangas manta
marradas bordado casco romano enturven marradas
1 traje terciopelo negro de pantalón ropilla y capota gona y
casco con jorrito pluma medius rayadas y dos espas
continua negro funda para las espas
esta pequeño con llave
banda marrada

130 10 200

Bocarent

Día 2 Para las fiestas de Sta
Blas tres trajes alatiga de oro
de coraza de alama y tauras
de terciopelo sin botas a cuatro
paos cada uno y dos trajes alar
tiga de niño en cincuenta y cinco al
importan los cinco trajes - 29

Imatge superior: Banyeres de Mariola, 1884. Lloguer d'Asiselo Company.

A la dreta: Bocarent, 1858. "Tres trajes a la antigua".

Davall d'aquest text: Lloguer de peces per a les festes d'Ontinyent, 1854.

Imatge inferior: Cocentaina, 1856. Lloguer de Vicente Andrés.

Cocentaina Dia 25.

2 trajes de pantalón chaqueta y capucha de
malla blusa enturven manoplas casco con
abada y punto espada mero armadura con
plata blusa chal arquivel casco con fajas y pan 60
la alfarage

Cocentaina

Me obligo con el Sr. Vicente arquivelista de
traje de esta capital en deber las prin
das que a continuacion se expresan e abones
le si alguna se deteriorara por causa
de disparar o por el alquiler de ciento
seenta Rs. y son a saber
una coraza negra con adorno alama
de oro y touleto azul con fleas y pen
hillas manta de cubica bordado de oro
pant. de carne y corputo casco en
cinera espada de tora andaluz
un torden de ida

Val. 7 aof. 186

Vicente A. de S.

1856

6. 1856

“Advertencia hacen fuego y es menester tratarlo por lo que pueda suceder.” La qüestió del foc (és clar que es refereix a l’Alardo o disparo) devia ser preocupant per a la Casa Insa, ja que al lloguer de 1858 rubrica Vicente Andrés: “Me obligo con el Sr. Gimeno, contratista de trajes de esta capital, en devolver las prendas que a continuación se expresan o abonarle si alguna se deteriorara por causa de disparar, [...]”

Muro

Fins onze contractes de lloguer per a les festes que Muro celebra al mes de maig en honor de la Mare de Déu dels Desemparats, lloguers de les dècades dels cinquanta i seixanta del segle XIX i que tingueren la seua continuïtat en la del huitanta del mateix segle. Els lloguers ens informen amb detall de determinades robes i complements: “un traje a la antigua de coraza de alama” (1857), “traje de moro guerrero”, “un traje romano” (1858, 1860, 1862), “Cuatro trajes a la antigua negros para la conducción de San Vicente que se hace del altar a casa del clavario por la noche” (1865), “dos alfanges con cordones” (1885), etc. El fet que els cognoms dels llogaters –Bono, Soriano i Tortosa– pertanyeren a algunes de les famílies dominants de l’economia murera, tant del segle XIX com de la primera meitat del segle XX, corrobora la hipòtesi de Joan Josep Pascual Gisbert de “que l’origen de les filaes i de les mateixes festes de Moros i Cristians de Muro nasqueren en la primera meitat del segle XIX a recer i al caliu d’alguns senyors o d’algunes famílies rellevants econòmicament”.

Onil

Els tres documents referits a Onil són clarament per a la Festa de Moros i Cristians, doncs la Festa es l’última setmana d’abril i el primer document datat al 1855 és del 18 d’abril i els altres dos corresponents a 1858, són del dia 15. En aquests dos documents de 1858 figura el mateix llogater, Jaime Cortés. El que queda una mica enigmàtic és l’últim que diu “Onil. Sr. Dn. Jaime Cortés fue encargado de la Bandera por 400 rl.”, doncs no queda clar si va estar llogat un “traje” especial, o un conjunt d’aquests (el més probable, si atenem a l’elevat preu del lloguer), o la Bandera. Opinem que deu tractar-se del primer plantejament, ja que Bandera en sí és un càrrec fester.

Ontinyent

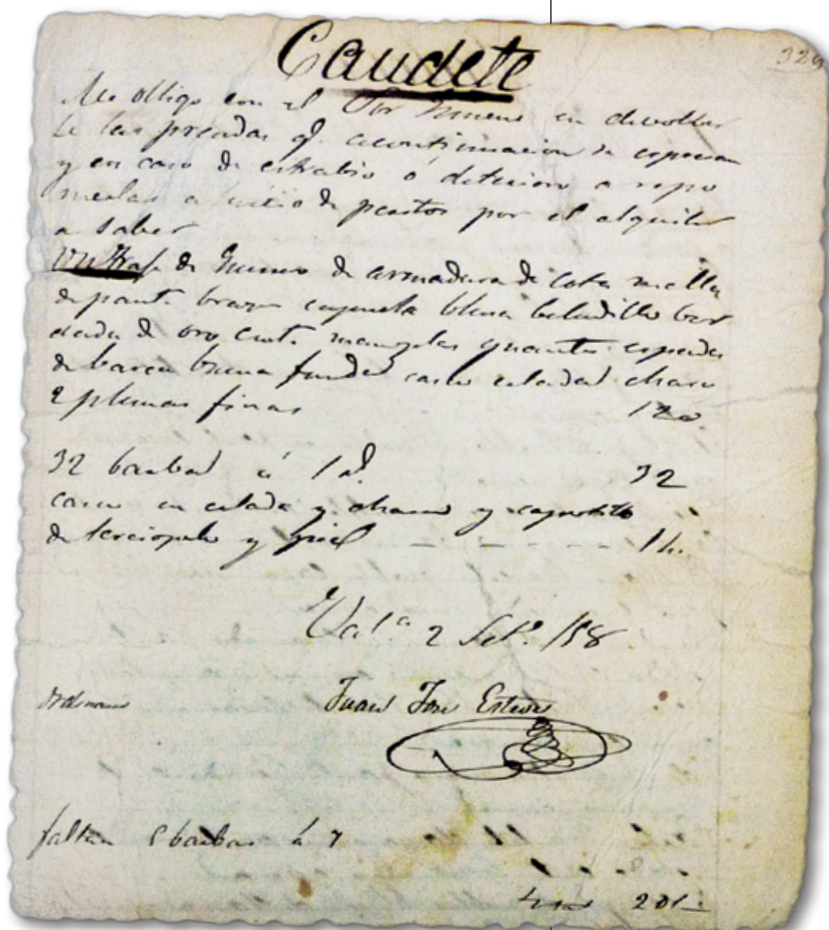
Als registres de la roberia Casa Insa, pel que es refereix a Ontinyent consta un únic lloguer del segle XIX, amb la data 21 d’agost de 1854, que fins ara és el document més antic de quants fan referència a lloguers d’indumentària per a les

festes de Moros i Cristians. Es tracta de dos “trajes” del Bàndol Moro, pel preu de 60 rls.: “2 trajes de pantalón, chaqueta y capucha de malla, blusa, cinturón, manoplas, casco con celada y punta. Espada moro, armadura completa, blusa, chal, alquicel, casco con fajas y punta, alfanje”.

Sax

L’únic lloguer de Casa Insa per a Sax correspon a la Festa de Moros i Cristians de la població (que ho celebra, al menys, des de mitjan segle XIX). La data del lloguer també és correcta, ja que la Festa és per Sant Blai i el lloguer es fa el 20 de gener de 1885 i és evident, com hem comentat en la resta de pobles, que es llogara amb dues setmanes d’anticipació ja que fa 140 anys anar a València era quasi un aventura i com a mínim un dia complet o més de viatge. No deixa de ser curiós que a José Bernabé Senabre, el llogater, necessitara recomanacions, doncs l’anotació que fa qui redacta el document a Casa Insa escriu “José Bernabé Senabre, lo conoce Juan José Maurel”. Les robes llogades són: “1 pantalón y mangas cota malla, tonelete y coraza encarnado bordado y diadema; 1 falda cuerpo encarnado damascado: 1 cuerpo encarnado raso con llamas”. En conclusió, sembla un lloguer per a un

Caudete, 1858.
Lloguer de Juan José Esteve.

càrrec fester de la Comparsa de Cristianos a la que tradicionalment han estat vinculats els Bernabé, descendents de famílies propietàries de Sax (comunicació personal de Gabino Ponce).

Per finalitzar, comentarem un lloguer del mes de febrer de 1885 per a Bellreguard. Concretament el lloguer diu: "1885, febrero 10. Bellreguard. Vicente Morant. Llorens Salabert el que se lo llevó. Un embajador pantalón encarnado bordado, ajustador belludillo (*sic*) corinto, faja de seda, armilla negra bordada, alquicel lana en dos tiras encarnadas, turbante, banda blanca en dos tiras azules. P^o. 30 (reales). Otro embajador cristiano, pantalón, chaqueta, cuello tela metálica, dalmática negra bordada en recorte encarnado, cintu-

rón encarnado, manto romano lana bordado en recorte blanco, casco con celada y punta adornado. 1 bandera blanca a medias lunas encarnadas. Dt^o. P^o. 30 r(eales). Falta 1 bandera blanca. Miguel Giner Ferrándiz (Clavario Aurora)".

Encara que el lloguer parla de dos "trages" d'ambaixadors, no ens sembla que es pugui referir a les Festes de Moros i Cristians, donat que la tradició de la Festa va començar a principis del segle XX i després de la Guerra Civil no es va reprendre fins 1978. Però a més hi ha una altra cosa que no concorda i és la data del lloguer, donat que les Festes de Bellreguard són l'última setmana de setembre per S. Miquel i no en febrer. Tot açò ens fa pensar que podria tractar-se d'alguna representació sense relació amb els Moros i Cristians. ■

VOCABULARI

Agremán: Labor especial de passamaneria en forma de cinta, usada per a ornaments i guarniments.

Ajustador: Gipó o armador que s'ajusta al cos.

Alama(r): Gafa i botó, o trauc sobreposat, que es cus a la vora del vestit o capa, i serveix per a embotonar-se o per a adornament.

Alquicel: Vestidura morisca a manera de capa, comunament blanca i de llana.

Armill: Jupetí.

Bayeta: Tela de llana, fluixa i poc atapeïda.

Brahón: Rosca o doblec que cenyia la part superior del braç.

Chamberg: Peces de l'uniforme creat a Madrid en l'època de Carles II per a la seua guàrdia.

Cúbica: Tela de llana més fina que l'estamena i més grossa que l'"alepín".

Dalmática: Túnica de mànega ampla i curta. També pot ser oberta pels costats, com l'usen actualment els macers.

Escata: Escama (cast.)

Espada de barca: Espasa amb guardamans de forma semiesfèrica. També s'anomena tassa.

Espadín: Espasa de fulla molt estreta o triangular.

Estezar: Adobar les pells en sec.

Gola: Ornament del coll fet de llenç plegat, o de tul i encaixos.

Limosnero: Escarsella o bossa al cinyell, amb diners per a almoines.

Randa: Encaix llaurat amb agulla o teixit.

Ropilla: Vestidura curta amb mànegues i "brahones" i que es vestia ajustada al mig cos damunt el gipó.

Sombrero con desmayo: Segurament es refereix als que tenen una ala caiguda.

Traje a la federica: Ve el seu nom del rei Frederic de Prússia. Vestimenta de cavaller del segle XVIII. Format per casaca, jupetí, camisa blanca amb "xorreres", calçons curts ajustats a la cama i calces blanques.

Tonelete: Brial dels homes d'armes. Falda curta que només cobria fins als genolls.

Velludillo: Pelfa o vellut de cotó de pèl molt curt.

MURO

Por D. José Bono

Un traje Romano de Andalucia pant.
corpeta de carne coraza de escabel en to
mulete azul y fleus de plata manto de
cubica encarnado bordado de oro este
que casca encetada y punta en adorno
bata romana esta es debita quanto y
manoplas

Sobre aquestes línies: Muro,
1858. Lloguer de José Bono.

A la dreta: Onil, 1855. Lloguer
de Francisco Vila.

Davall d'aquest text: Sax,
1885. Lloguer de José Bernabé
Senabre.

Imatge inferior: Bellreguard,
1885. Lloguer de Vicente
Morant.

Onil

15. Me obligo al abay firmada a devolver las prendas
que acontinuacion se expresan con la condicion
quasi alguna prenda se inutiliza se obliga
ala reposicion o pagar su justo valor

Do mulete manga perdida bordado de oro
con manga postal pant. listado botas estregadas
cint. espadas de barca y fundas gorras y plumas
limoneros franco vilaz. bullo

345

260

Dia 20 Enero 1885. Sax
Jose Bernabé Senabre lo conocen Juan Jose Glanvets
1 pantalun y mangas encarnada mulete y coraza
encarnada bordada y diadema
falda cuerpo encarnado
cuerpo encarnado con un collar

Bto p. 50

1885.

Bellreguard Vicente Morant

Febrero 10
Florens Talabert el que se lo llevo

Un Embajador pantalun encarnado bordado ajustados belucitas
cinco faja de uds armilla negra bordada alquiel
lana en dos tiras encarnadas turbante Pº 30
banda blanca en dos tiras azules

Otro Embajador Cristiano pantalun chaqueta cuello tela metalica
clavatura negra bordada en verde encarnado rubro en
encarnado vanto romano lana bordado en verde
blanco casco con celada y punta adornado
1 bandera blanca y media lunas encarnada Pº 30
Falta 1 bandera blanca

Morant Giner Germandes (Clavaria Anaya)